

ISTRSKOSLOVENSKA NAREČNA POLJEDELSKA TERMINOLOGIJA

Prispevek skuša na podlagi gradiva, ki ga je avtorica zbrala in zapisala v monografiji *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri* (Knjižnica Annales 26), osvetliti istrskoslovensko narečno terminologijo v zvezi z žitaricami, opravila z njimi in žitnimi boleznimi. Cilj razprave je namreč po eni strani dognati, do kolikšne mere je na tem področju prisotno slovensko izrazje, ki je vsekakor trdno zasidrano zlasti v poimenovanjih za tradicionalna poljedelska orodja in dela, po drugi strani pa izluščiti strokovno izrazje, prevzeto iz romanskega jezikovnega fonda, in ga opredeliti z naslednjih vidikov: a) izvor romanizmov ob upoštevanju šestih jezikovnih plasti, b) nujnostne izposojenke in dublete, c) pogostnost in raba istrskoslovenskih romanizmov (specifični, tehnični in čustveno obarvani termini ter njihova porazdelitev s semantičnega vidika), č) pretvorbe istrskoslovenskih romanizmov na glasoslovni in oblikoslovni ravni. Prispevek na podlagi poglobljene razčlenbe istrskoslovenske večplastne narečne terminologije, v primerjavi tudi s standardno slovenščino, razkriva doslej še neslutene jezikovne razsežnosti slovenske Istre.

istrskoslovensko agrarno izrazje, žitarice, žitne bolezni, opravila z žitaricami

Using material originally collected for the monograph *Expressions relating to arable farming and viticulture in Slovene Istria* (Knjižnica Annales 26), the author attempts to cast light on the terminology in the Istrian-Slovene dialect connected with cereal crops, the tasks associated with them and the diseases to which they are subject. The aim is to ascertain the extent of the use in this field of Slovene expressions, which are in any case firmly established, in particular in reference to traditional farming implements and work, while at the same time extracting technical terms derived from Romance languages and analysing them in terms of: a) the source of Romanicisms, bearing in mind six layers of language; b) the need for loanwords and doublets; c) the frequency and use of Istrian-Slovene Romanicisms (specific, technical and emotionally coloured terms and their distribution from a semantic point of view); and d) the transformation of Istrian-Slovene Romanicisms at the phonological and word-formation level. On the basis of a close analysis of multi-layered Istrian-Slovene dialect terminology, including a comparison with standard Slovene, the paper reveals the hitherto unimagined linguistic diversity of Slovene Istria.

Istrian-Slovene agrarian expressions, cereal crops, cereal crop diseases, tasks associated with cereal crops

Minilo je že nekaj let, odkar se ukvarjam z istrskoslovensko leksiko, in vendar, ko prelistavam strani svoje monografije *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri* (Knjižnica Annales 26, Koper 2002), z veseljem ugotavljam, da se v

njej odražajo večkrat neslutene jezikovne razsežnosti slovenske Istre. Ko sem se nedavno zaustavila pri poglavju, ki obravnava narečno poljedelsko terminologijo v zvezi z žitaricami, opravili z njimi in žitnimi boleznimi, so se mi kar sama vsilila nekatera vprašanja, ki jih bom skušala osvetliti v pričujočem prispevku. Vsakokrat, ko se lotevam razčlemba istrskoslovenskega izrazja, izhajam iz dejstva, da je slovenska Istra z jezikovnega vidika pisan mozaik, ki ga, na podlagi avtohtonega slovenskega oziroma slovanskega jezikovnega fonda, sestavljajo tuje leksikalne prvine, ki se z njim spajajo in nenehno prelivajo z enakomernim dajanjem in prevzemanjem besed. Izhajajoč iz te predpostavke, bom iz gradiva, zbranega v desetih raziskovalnih točkah slovenske Istre, skušala dognati, do kolikšne mere je v omenjenem poglavju zastopano slovensko oziroma prevzeto izrazje, in preučiti dejavnike, ki so vplivali in ki še vplivajo na specializacijo istrskoslovenske agrarne terminologije.

1.1 Žitarice

Že ob prvi razčlembi izrazov, ki označujejo žitarice, sem se morala takoj soočiti z dejstvom, da je istr. slov. izraz *‘žito za *Triticum vulgare* skorajda neznan, saj ga srečujemo le v točki 2 (Padna) in v točki 5 (Šmarje) kot dubleto izraza *če’nica* oziroma *čə’nicā*, ki v tem pomenu homogeno krije ves istrskoslovenski areal. Pretežno slovenski so tudi izrazi, ki označujejo različne dele rastline, pri katerih zasledimo tudi več slovenskih variant, npr.:*

118. istr. slov. *k’las/k’lās* ‘žitni klas’;

122. istr. slov. *‘zərno/zərnje* ‘žitno zrno’;

119. istr. slov. inačice *s’lama/s’tablə’ dāblo* ‘žitno steblo’;

121. istr. slov. dublete *‘lypək/lə’pina/ p’ləvā/li’sina* ‘ovoj zrna’;

128. istr. slov. *lə’sina/rə’sina/šče’tina* ‘osina pri žitu’.

Iz slovanskega jezikovnega fonda so prevzete tudi oznake za navadne oblike snopov, prim.:

124. istr. slov. *s’nopic’/mikən s’noṗ* ‘snopek žita’;

125. istr. slov. *s’noṗ/s’noṗ/s’nuäp* ‘snop žita’.

Za oznako ‘razstavka’ (vpr. 126) poleg istr. slov. običajnih terminov *‘kəṗ s’noṗo’lonca* *‘žita/s’tāvā s’noṗo* je izpričan romanizem *pər’nat* oziroma po disimilaciji *fər’nāt*, prevzet iz istr. it. (Pula) *pernato/parnato* ‘kopica klasov, ki se končujejo koničasto’ (Rosamani 1958: 739), izoliran izraz, nekoč termin širšega areala, izpričan tudi v istr. čak. in istr. rum. govorih, germanskega porekla (REW, 6248).

Pojav zastopanosti slovanskih terminov, včasih sprejetih s hrvaškim posredovanjem, velja tudi za ostale žitarice, prim.:

129. istr. slov. *‘rəš* z raznimi glasoslovnimi različicami *‘räsš’/reš’/rieš* ‘rž’;

130. istr. slov. *‘ovas’/uovs’/uävovs* itd. ‘oves’;

146. istr. slov. *'sirək'/sirak/'sirk/'sirok 'sirek'*;

147. istr. slov. *'sirak'/sirok 'beli sirek'*.

V Trebešah sem zasledila izoliran izraz *'χij* 'pira (*Triticum spelta*)' (informant mi je namreč povedal, da te žitarice nimajo več in da so jo nekoč rabili za mineštro), ki ga lahko primerjamo z istr. hrv. *hilj* 'vrsta ječmena', sbh. *silj/šilj/žilj* '*Triticum spelta*', ki je verjetno predсловanskega izvora in po Bezlajevem mnenju sprejet z različnim posredovanjem (ESSJ 1, 193).

Na romansko izposojenko za oznako žitaric sem naletela samo v dveh primerih: v prvem (vpr. 131), v pomenu 'proso' (*Panicum miliaceum*), je istr. slov. romanizem *ška'jōlā/ška'jōlā* dubleta istr. slov. *p'rusa/p'rosa/p'roso*. Izraz je prevzet iz istr. it. in trž. it. bot. *scaiola* 'svetlika (rastlina in seme, ki ga dajejo kanarčkom' (GDDT, 572; Rosamani 1958: 954) in je izpričan tudi v ben. arealu. V drugem primeru (vpr. 132), v pomenu 'koruza', pa je romanizem nujnostna izposojenka: v vseh desetih točkah namreč poznajo le istr. slov. izraz *fərmən'ton*, ki je izposojen iz istr. it. in trž. it. bot. *formenton* 'koruza' (Cernecca 1986: 48; GDDT, 244, 917; Rosamani 1958: 395; Samani 1980: 72; Semi 1983: 255), ki je v pokrajini Veneto in v Furlaniji zadobil nekaj pomenskih variant (NP, 336; Prati 1968: 67). Istr. slov. izraz je doživel različne glasoslovne inačice, ki potrjujejo njegovo razširjenost v istrskoslovenskem okolju. Zanimiv je tudi pojav, da večina istr. slov. izrazja v zvezi s koruso izhaja iz romanskega okolja, kar potrjuje domnevo, da je bila rastlina uvožena v Istro iz romanskega, verjetno beneškega, območja: prim. 133. istr. slov. *ban'dera* 'koruzni cvet', iz istr. it. *bandera* (Rosamani 1958: 63); 135. istr. slov. *kon'fete* 'pečena koruzna zrna', iz istr. it. in trž. it. *confeti* (Rosamani 1958: 241); 141. istr. slov. *šar'čina* 'koruzno steblo', prek **sarasina/saresina* iz istr. it. in trž. it. *sarsin/saresin* 'turščica, korusa' (GDDT, 552, 553; Rosamani 1958: 934); 143. istr. slov. *pər'nāt* oziroma po metatezi *prə'nāt* 'kopa koruznih stebel (gl. vpr. 126); 144. 'venec korusa': istr. slov. *mə'ceta*, iz beneč. dem. *mazzeta* 'majhen šop' (Boerio 1856: 407); istr. slov. *mə'çon*, iz beneč. avgmentativa *mazzon* 'velik šop' (Boerio 1856: 407); istr. slov. *rešta*, iz istr. it. in trž. it. *resta* 'venec čebule ali česna' (GDDT, 519; Rosamani 1958: 874), izpričanega tudi v ben. arealu; 145. 'kita korusa': istr. slov. *mâc*, prikrojeno po trž. it. in istr. it. *mazo* 'šop' (GDDT, 370; Rosamani 1958: 611) ali neposredno sprejeto iz istopomenskega furl. *maz* (NP, 583); istr. slov. *mānica*, z dodatkom slov. dem. pripone izvedeno iz istr. it. *mana* 'snopič (slame, klasja in podobnega)' (Rosamani 1958: 579).

1.2 Žitne bolezni

Zastopanost romanskih izposojenk, izluščenih iz gradiva, ki zadeva žitne bolezni in žitne zajedavce, je precej občutna, kar gre nedvomno pripisati dejstvu, da je bil istrski kmet v teh primerih prisiljen posvetovati se s tujerodnimi kmetijskimi izvedenci in si nabavljati sredstva zoper te bolezni v mestnem tržaškem ali celo furlanskem okolju, od koder izvirajo naslednji izrazi:

238. **žitni molj**: romanizem *pəmpə'nela*, izposojen iz trž. it. in istr. it. zool. *pimpinela* 'metulj' (GDDT, 467; Rosamani 1958: 789 d.) ali *pinpinela* 'metuljček' (Semi 1983: 277), ki je po izvoru verjetno ritmično posnemalna reduplicirana osnova, z različnimi glasoslovnimi pretvorbami krije ves istr. slov. areal. Razširjenost njegove rabe izpričuje tudi istr. slov. (Malija) deminutivna tvorba *pəmpə'nelca* z dodatkom slov. dem. pripone *-ca*. Tudi edina sopomenka, ki sem jo zasledila v Krkavčah, 'tårma', je romanskega porekla: iz trž. it. in istr. it. *tarma* 'molj' (GDDT, 722; Rosamani 1958: 1139).

123. **snet (Ustilago carbo)**: poleg enakovrednih slavizmov 'päl/s'met/sme'tivo 'žitof'rija se na istr. slov. območju uveljavlja romanizem *kər'bøn* oziroma 'mal di kər'bøn, prevzet iz trž. it. *carbòn* oziroma *mal carbòn* 'snet' (Rosamani 1958: 171), ki je razširjen tudi v ben. in furl. okolju.

237. **črni žužek**: v tem primeru nam izpričanost štirih romanizmov v razmerju do enega slavizma, in sicer 'žyški (pl.), ki je bolj v rabi za fižolov rastlinski parazit, jasno osvetljuje pojav romanske interference na tem področju. Seganje po izposojenki postane vsakdanja življenjska nuja, izposojenka sama pa se zaradi pogoste rabe prilagaja strukturi govora in prevzema njegove glasoslovne in oblikoslovne značilnosti, tako da je njen romanski izvor težko prepoznaven, kar je razvidno iz naslednjih primerov:

1) istr. slov. *γəri*, ki je prirojitev istr. it. (Bale, Pula, Šišani) *kéro* ali (Rovinj) *kiéro* 'lesni črv' (Ive 1900: 160), kar je izvedeno iz lat. *caries* (REW, 1692);

2) istr. slov. *kərə'baldō*, izvedeno po vsej verjetnosti iz neke romanske predbeneške osnove **carabalt-* > **carabald-* > (z dodatkom beneške končnice -o) *carabaldo*, prim. tudi istr. it. (Koper) *carabèl* 'črvič; žuželka v moki in fižolu' (Semi 1983: 243) oziroma istr. it. (Koper) *carabal* 'hrošč, govnač' (Rosamani 1958: 170);

3) istr. slov. *γ'ril* (prim. tudi deminutivno tvorbo s slov. pripono *γ'rilić*) je skrajšana palatalizirana oblika trž. it. in istr. it. *grilo* 'črček' (GDDT, 282; Rosamani 1958: 457);

4) istr. slov. 'mali 'bakolo: izmed navedenih istopomenskih romanizmov je edini neposredno sprejet izraz iz trž. it. in istr. it. *bacolo* 'hrošč, govnač, ščurek' (GDDT, 45 d.; Rosamani 1958: 53), ki je etimološko sporno in verjetno izvedeno iz ben. ekspresivne tvorbe *baō* 'hrošč' z dodatkom avgmentativne pripone *-acolo* (GDDT, 45 d.).

1.3 Opravila z žitaricami

Pri analizi kmečkih opravil v zvezi z žitaricami sem se omejila na naslednje dejavnosti: setev, žetev, mlačev, vejanje, paberkovanje, ličkanje in robkanje koruze. Iz razčlenbe zbranega gradiva je razvidno, da so tradicionalna kmečka opravila, ki ne predvidevajo uporabe posebnih strojev, vezana na izrazje slovanskega leksikalnega fonda, ki je splošno v rabi, prim.:

211. **sejati**: istr. slov. *s'jat/s'jât*;

217. **žeti**: istr. slov. *'žät/'žât*;

221. **mlatiti**: istr. slov. *'tuć/m'latät* (z različnimi glasoslovnimi razvoji);

225. **vejati**: istr. slov. variante *p'let/p'levat/'čistät/'viejat/sp'lejät*;

229. **paberkovati**: istr. slov. *po'birat k'lâse*, ki je splošno v rabi poleg istr. slov. germanizma *š'pəylät/š'pieylät*, ki je soroden s slov. *špegati* 'skrivoma gledati', iz bav. srvnem. *späyen* (Snoj 1997: 642), in romanizma *'râplat*, ki je prevzet iz vinogradniške terminologije (prim. trž. it. in istr. it. *rapo* 'grozd', kraš. *'rapla* 'reven grozd');

239. **ličkati (koruzo)**: istr. slov. *'lypät/'lypit/'lypet*;

240. **robkati (koruzo)**: istr. slov. *'mărvät/'mărvit* in *'mencät/'mancat/'măncät*, ki ga lahko vzporejamo s slov. *mencāti* 'drgniti', ki je po Bezlajevem mnenju verjetno ekspresivna tvorba (ESSJ 2, 177).

Tehnološki napredek in modernizacija kmetijstva z uvedbo strojev, ki so polagoma tudi v slovenski Istri nadomestili ročna opravila v zvezi z žitaricami, sta nedvomno vplivala na postopno specializacijo istrskoslovenskega izrazja, ki se je obogatilo z nujnostnimi romanskimi izposojenkami, prim.:

221. istr. slov. *'mäkiñät/'mäkiñat* 'mlatiti s strojem', prirejeno po istopomenskem istr. it. (Bale) *machinà* (Cernecca 1986: 61);

222. istr. slov. *măki'nist/'măk'inista/măki'ništa/măki'ništa* 'mlatič', prevzeto iz istopomenskega istr. it. (Bale) *machinista* (Cernecca 1986: 61), ki ga lahko vzporejamo tudi z istr. slov. *γospo'dar od 'măkiñe*. V tem primeru se istr. slov. palatalizirana oblika, prej kot na istr. it. *machina* 'stroj; (Rovinj, Bale) mlatilnica' (Rosamani 1958: 561; Cernecca 1986: 61), verjetno navezuje na istopomensko furl. *machigne* (NP, 544);

225. istr. slov. *'bărätät/'boratat* 'vejati (žito)', s slov. nedoločniško pripono in notranjskim preskokom akcenta izvedeno iz sorodnih sev. it. izrazov, ki so vsi prilagojeni po it. *burattare* 'presejati', to pa iz it. *buratto* 'sito' (DEI 1, 636; REW, 1398). V slovenski Istri sta izpričani tudi sopomenki *'χität nă bo'rat* in *'vărtät bo'rat/ba'rat*, kar je izposojeno iz istr. it. *borato* 'sito, presevalnik' (Rosamani 1958: 105). Zanimiva je tudi istr. slov. inačica *bo'râtolo*, ki je ne zasledimo v istr. it. okolju, čeprav je po analogiji z drugimi romanizmi nedvomno izvedena iz istr. slov. *bo'rat* z dodatkom rom. pripone *-olo*;

226. istr. slov. *'šešolă* 'lopata za žito; velnica', ki se je nato razvilo v *'šešla/'šiēšla*, je splošno v rabi v istr. it. (Rosamani 1958: 1010) in ben. govorih (Boerio 1856: 649), kjer *sèssola* označuje lopatico za zajemanje vode iz barke oziroma moke iz krušne skrinje. Sorodno je tudi istr. slov. *'šešula*, iz istr. it. *sèssula* (Rosamani 1958: 1010), in istr. slov. *'češula*, ki se verjetno navezuje na dalm. hrv. *češula*, ki je ben. izvora (GDDT, 615).

Razčlemba istrskoslovenske terminologije v zvezi z žitaricami jasno nakazuje proces vdiranja romanskih leksikalnih prvin v slovanski izrazni fond. Ta postopek,

ki se sprva uveljavlja na ravni sopomenk, prehaja kasneje, sorazmerno z uvajanjem novih tehnoloških kmetijskih pripomočkov, na raven nujnostnih izposojenk, ki se na glasoslovnem in oblikoslovnem nivoju prilagajajo strukturi istrskoslovenskih govorov. Današnja zelo pogostna raba teh izrazov in njihova izvorna večplastnost sta še dodaten dokaz jezikovne pestrosti interferenčnih prvin na tem območju.

Krajšave

bav. srvn.	bavarsko srednjevisokonemško
ben.	beneško
beneč.	benečansko
bot.	botanično
d.	dalje
dalm. hrv.	dalmatinskohrvaško
dem.	deminutiv; deminutivno
furl.	furlansko
gl.	glej
kraš.	kraško
ibid.	ibidem
it.	italijansko
istr. čak.	istrskočakavsko
istr. hrv.	istrskohrvaško
istr. it.	istrskoitalijansko
istr. rum.	istrskoromunsko
istr. slov.	istrskoslovensko
lat.	latinsko
pl.	plural
rom.	romansko
sbh.	srbohrvaško
sev. it.	severnoitalijansko
slov.	slovensko
trž. it.	tržaškoitalijansko
vpr.	vprašanje
zool.	zoološko

Literatura

- BOERIO, Giuseppe, 1856: *Dizionario del dialetto veneziano*. 2. izd. Venezia.
- CERNECCA, Domenico, 1986: *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria (= Bale)*. Trieste.
- DEI = BATTISTI, Carlo, ALESSIO, Giovanni, 1950–1957: *Dizionario etimologico italiano*. Firenze.
- ESSJ = BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika 1–4*. Ljubljana.

- GDDT = DORIA, Mario, NOLIANI, Claudio, 1987: *Grande dizionario del dialetto triestino*. Trieste.
- IVE, Antonio, 1900: I dialetti ladino-veneti dell'Istria. Strassburg.
- NP = PIRONA, Giulio Andrea, CARLETTI, Ercole, CORGNALI, Gian Battista, (1935) 1977: *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Udine.
- Prati = PRATI, Angelico, 1968: *Etimologie venete*. Venezia, Roma.
- REW = MEYER-LÜBKE, Wilhelm, 1935: *Romanisches Etimologisches Wörterbuch*. 3. izd. Heidelberg.
- ROSAMANI, Enrico, (1958) 1990: *Vocabolario giuliano*. Bologna, Trieste.
- SAMANI, Salvatore, 1980: *Dizionario del dialetto fiumano*. 2. izd. Venezia.
- SEMI, Francesco, 1983: *El parlar s'ceto e neto de Capodistria* (testi antichi e moderni, glossario, itinerario grafico, documentazione fotografica). Venezia.
- SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.